

ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ТА ВИКОРИСТАННЯ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОГО КАПІТАЛУ У ВИРОБНИЧОМУ ПРОЦЕСІ

Розглянуто формування та використання інтелектуального капіталу на різних рівнях економічної діяльності. Досліджено особливості і процес формування та використання інтелектуального капіталу підприємства у виробничій діяльності і чинники, що на нього впливають.

Ключові слова: інтелектуальний капітал, формування та використання інтелектуального капіталу, багатолінійне виробництво.

I. Вступ. Вітчизняна економіка після більш ніж десятиліття соціально-економічних реформ нині переживає певне економічне пожаття, закріплення якого задля забезпечення економічного розвитку та підвищення конкурентоспроможності національних виробників можливе лише за умови активізації формування і використання наявного інтелектуального капіталу підприємств у інтелектуальній інноваційній діяльності, а також розвитку й оновлення інтелектуального потенціалу нації. Передумовами цих процесів мають стати орієнтація на відновлення сфер освіти, науки та виробництва, розвиток новітніх технологій, розширення експорту наукоємної продукції. Звідси у реалізації інноваційно спрямованої стратегії розвитку вітчизняного промислового виробництва вагома роль має належати саме системі „освіта-наука-виробництво” і, насамперед, процесам формування та використання в її межах інтелектуального капіталу.

Поняття інтелектуального капіталу з'явилося в економічній науці порівняно недавно, однак в умовах формування і становлення постіндустріальної економіки набуло швидкого розвитку та поширення у наукових дослідженнях як зарубіжних, так і вітчизняних вчених. Зокрема, окремі аспекти дослідження інтелектуального капіталу знайшли своє відображення у роботах Е. Брукінг, В. Гойло [1], О.А. Грішнєвої, Л. Едвінссона, В.Г. Зінова [2], Б.Б. Леонтьєва [3], А.М. Макарова [4], М. Мелоуна, Т. Стюарта, В.А. Супрун [5], А.А. Чухно та інших [6].

Водночас проблеми, що виникають у забезпеченні конкурентоспроможності вітчизняних промислових підприємств на основі здійснення ними процесів формування, розвитку та використання інтелектуального капіталу, викликають необхідність здійснення подальших розробок в цьому напрямку, адже для керівників українських підприємств невідчутність інтелектуального капіталу означає практично його некеруваність. А питання формування та використання інтелектуального капіталу підприємства, визначення міри його впливу на діяльність є однією з проблемних сфер вітчизняного підприємства.

II. Мета роботи полягає у зосередженні уваги на особливостях формування та використання інтелектуального капіталу підприємства у виробничій діяльності, що дозволить ширше використовувати концепцію інтелектуального капіталу, основи управління ним у будь-яких галузях і на підприємствах будь-якого розміру та виду діяльності для стимулювання роботи всіх співробітників і здійснення будь-яких видів інновацій. Саме це має реальне практичне значення для створення в Україні високорозвинутої індустріальної, а потім постіндустріальної економіки.

III. Результати дослідження. В умовах становлення постіндустріального суспільства у виробничому процесі надзвичайно важливого значення набувають знання й інформація як основні ресурси та інтелектуальний капітал як визначальний фактор виробництва. Тут необхідно зазначити, що знання та інформація як економічні ресурси у процесі виробництва доданої вартості нарощують себе, зростають відносно величини, що була вкладена на початку виробничого циклу. Тобто у виробництві при переході від потенційного елемента суспільного виробництва (ресурсу) до реально використовуваного (фактора виробництва), яскраво проглядаються риси не просто нового фактора, що бере участь у виробництві, але капіталу [5, 69]. Найважливішою ж ознакою постіндустріального суспільства є зростання частки

створюваної знанням вартості у всіх галузях матеріального виробництва, що й постає як процес інтелектуалізації та інформатизації виробництва.

Формування та використання на підприємствах нематеріальних ресурсів (знань та інформації), які є результатом інтелектуальної діяльності людини та інформаційної діяльності суспільства, виступає визначальним чинником забезпечення економічного розвитку та пов'язане з сукупністю специфічних проблем. По-перше, це чутливість створеної знанням вартості до різких та не передбачуваних коливань, відсутність у неї типового кон'юнктурного циклу (прикладом є колекції модного одягу). По-друге, нематеріальні ресурси мають певні труднощі у закріпленні за підприємством, про що свідчить, наприклад, нескінченна боротьба з піратськими виробниками аудіо- та відеопродукції і використанням неліцензійного програмного забезпечення, важкість закріплення висококваліфікованих працівників, які усвідомлюють свою важливість і значущість та готові до зміни місця роботи, а їх діяльність важко контролювати. По-третє, для управління нематеріальними ресурсами немає надійного механізму формування та використання, вимірювання, обліку, яким були баланси в індустріальному суспільстві.

Звідси постала необхідність становлення та розвитку одного із перспективних напрямків в економічній науці, що стосується дослідження нематеріальних ресурсів, яким стала концепція інтелектуального капіталу. Під інтелектуальним капіталом ми розуміємо економічну категорію для позначення адекватної постіндустріальному станові суспільства системи відносин між економічними суб'єктами з приводу формування, розвитку та використання знань, навичок людей, інформації та інших елементів, які сприяють використанню знань, навичок та інформації у економічній діяльності підприємства, що приносить позитивний економічний і соціальний ефект; авансовану інтелектуальну вартість, що в процесі свого обороту та кругообороту приносить додаткову вартість; нематеріальні активи, без яких підприємство у новій економіці не може існувати.

Таким чином, інтелектуальний капітал виступає не лише як сукупність інтелектуальних ресурсів організації, але й як система відно-

син між економічними суб'єктами з приводу виробництва, поширення та використання інтелектуальних ресурсів та знань, необхідних для їх ефективного функціонування [2, 100]. Сутність таких відносин полягає у формуванні додаткових комерційних нематеріальних активів та конкурентних переваг організації, як технічної, так і нетехнічної (збутової, організаційної) природи. Інтелектуальний капітал – це, в першу чергу, система капітальних стійких інтелектуальних переваг даної компанії чи фірми на ринку [3, 114].

Формування та використання інтелектуального капіталу можна розглядати на різних рівнях діяльності, що ілюструє таблиця 1. Однак в процесі суспільного відтворення саме підприємство виступає тією організаційною формою, що відповідає за формування інтелектуального капіталу і забезпечує ефективний процес його використання та розвитку.

Серед чинників, які здійснюють вплив на формування та використання інтелектуального капіталу у виробничій діяльності підприємства, розглянемо такі основні групи: чинники макро-, мезо- та мікрорівня, причому перші дві групи містять чинники зовнішнього середовища підприємства опосередкованого впливу, а остання - чинники зовнішнього середовища підприємства прямого впливу та чинники внутрішнього середовища підприємства (*Рис. 1*).

Розглянемо особливі риси інтелектуального капіталу, які визначають і особливості його формування та використання. Основною сутнісною характеристикою інтелектуального капіталу є рух інформації та знань, які є не вартістю, а споживною вартістю, що здійснює нарощення споживної або продуктивної сили людини. Зокрема, рух інтелектуального капіталу являє собою тісний взаємозв'язок, тотожність процесів виробництва та споживання знань. Створення ж самого інтелектуального капіталу відбувається, перш за все, в процесі споживання знань, що здійснюється як у сфері відтворення знань, так і в сфері інтелектуальної творчості. Рух інтелектуального капіталу як інформації не супроводжується відчуженням інтелектуальної власності від її суб'єкта, який передаючи інформацію, зберігає як саму власність, так і можливість подальшої її реалізації.

Формування та використання інтелектуального капіталу на різних рівнях економічної діяльності

Рівень економічної діяльності	Основні характеристики формування та використання інтелектуального капіталу
1	2
Нано	Формування і використання інтелектуального капіталу на рівні конкретної людини. На цьому рівні відбувається основний етап отримання знань, а також інвестування у інтелектуальну сферу шляхом купівлі товарів і послуг, необхідних для забезпечення життєдіяльності та задоволення базових та інтелектуальних потреб людини.
Мікро	Формування і використання інтелектуального капіталу, здійснюване одним підприємством: формування та розвиток всіх складових інтелектуального капіталу, та їх використання для розробки, випуску наукомісткої продукції, надання послуг по забезпеченню інноваційного процесу (освіта, фінанси, юридичне супроводження, інформація тощо).
Мезо	Формування і використання інтелектуального капіталу, здійснюване групою підприємств на рівні галузевих, мережових або корпоративних структур переважно в межах однієї держави. На цьому рівні також відбувається формування та використання інтелектуального капіталу, а також забезпечення інноваційного процесу у регіональному розрізі в межах держави.
Макро	Формування і використання інтелектуального капіталу на рівні однієї держави, інституційну основу такої діяльності складають національні освітня, науково-технічна та інноваційна системи.
Гіпер	Формування і використання інтелектуального капіталу, здійснюване об'єднаними національними системами (США, СС, Росія), транснаціональними корпораціями. Сюди також відносяться міждержавні та міжфірмові зв'язки у сфері освіти, науково-технологічного обміну, трансферу знань та технологій.
Глобальний	Отримання і розповсюдження інтелектуального капіталу переважно у вигляді нових знань через використання глобальних формалізованих і неформалізованих мереж. Прикладами таких мереж є фундаментальна наука (неформалізована мережа) та інформаційна мережа Інтернет (формалізована мережа). Сюди також відносяться результати торгівлі новітніми товарами, послугами, технологіями як результатами використання інтелектуального капіталу у інноваційній господарській діяльності підприємства.

Водночас з розвитком НТП не лише знання набувають споживної вартості, але і сам процес їх передачі, адже суб'єкт, який надає інформацію, очікує отримання відповідного еквівалента, як частини доходу, отриманого від використання цієї інформації у виробництві чи споживанні. Водночас рух інтелектуального капіталу пов'язаний з отриманням доходу у вигляді відсотка. Реалізація інтелектуального капіталу окремої людини, як його здатності до творчості, має ризиковий характер, адже вона пов'язана з невизначеністю у отриманні ефекту. Провідною формою діяльності в інтелектуальному виробництві є індивідуальна творча праця, а відмітною

рисою інтелектуального капіталу у цьому зв'язку є унікальність та невідтворюваність цієї індивідуальності, яка створює монополію на інтелектуальний капітал людини.

Аналіз реалізації та участі інтелектуального капіталу у виробничому процесі – одне із найбільш актуальних питань сучасної економічної науки. В умовах господарської діяльності підприємство, насамперед, авансує кошти (інвестиції) для придбання (використання) необхідних факторів виробництва (тобто елементів постійного та змінного капіталу) з метою створення інтелектуального продукту. Капітал або інвестиції тут виступають як виробничий капітал, функцією

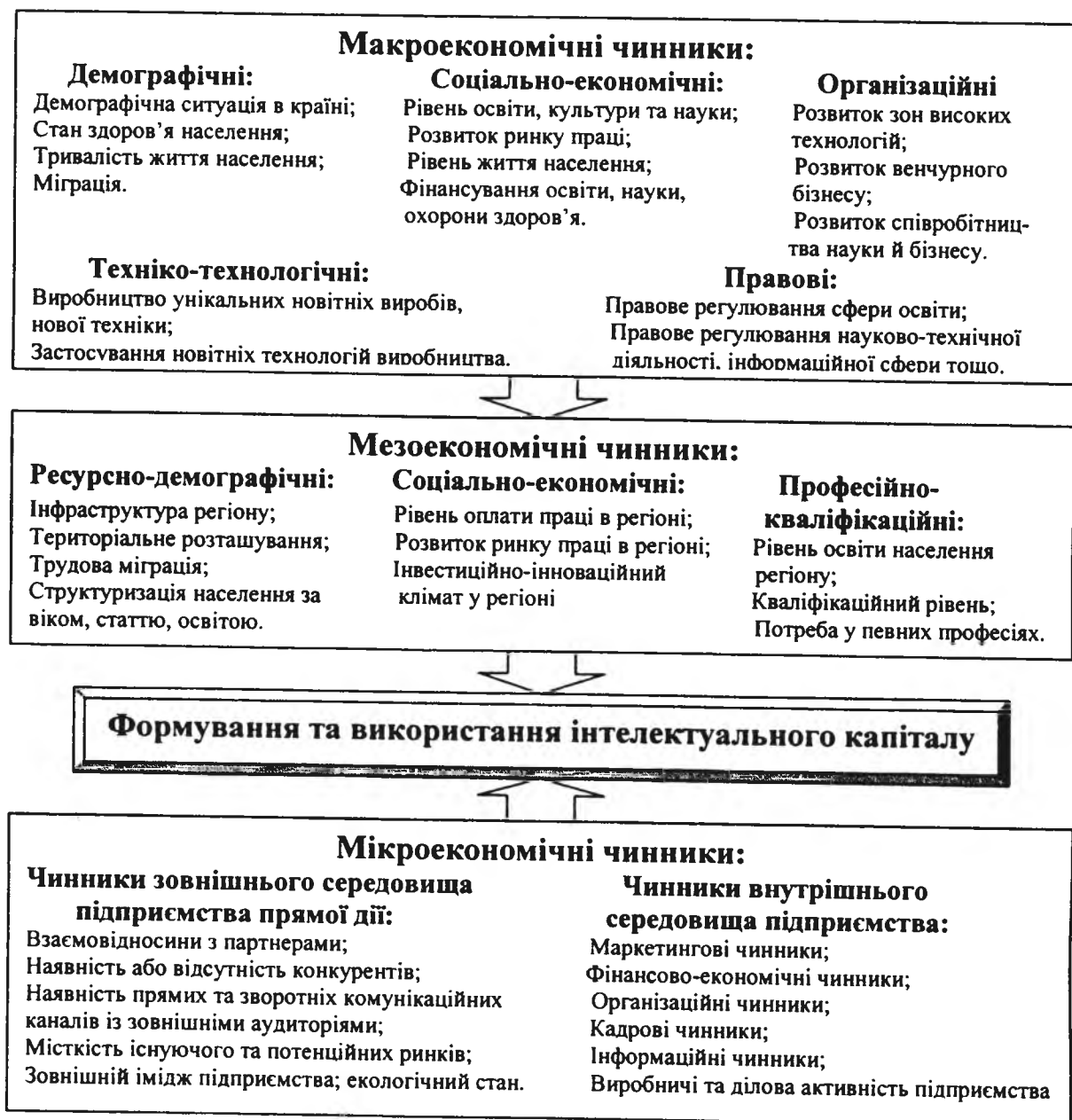

Рис. 1. Вплив окремих груп чинників на формування та використання інтелектуального капіталу

якого є створення інтелектуального продукту і доданої вартості. При продажі продукту капіталу він набуває форми товарного капіталу, головною функцією якого є реалізація інтелектуального продукту і одержання доданої вартості у грошовій формі. Таким чином, інтелектуальний продукт проходить три стадії капіталу – грошову, виробничу і товарну, а такий послідовний рух називається кругообігом інтелектуального капіталу [6, 199].

Отже, за основу аналізу руху інтелектуального капіталу береться класична модель обігу капіталу, яка формувалась від А. Сміта до К.Маркса та була остаточно розроблена

майже півтора століття тому в умовах переважання матеріального виробництва та фізичної праці. Однак сучасність вимагає корегування класичної схеми обігу капіталу (не змінюючи її кардинально) у зв'язку з появою галузей виробництва, які створюють інтелектуальний продукт, та інтелектуалізацією виробництва.

Для класичної моделі обігу капіталу характерний підхід, що полягає у ставленні до робочої сили, як до товару, який уже володіє споживною вартістю, а витрати на підвищення якісних характеристик працівника (освіта, кваліфікація, рівень здоров'я тощо) не враховуються та не виділяються, вони існу-

ють поза виробничим процесом. Нині схема розподілу виробничих витрат виглядає інакше, адже для більшості успішних на ринку підприємств освіта та підготовка кадрів стали безперервним процесом, який здійснюється без відриву від виробництва та за рахунок роботодавця, а також безпосередньо у процесі виробництва як поширення неявного знання. Причому витрати на підготовку кадрів займають значну питому вагу в загальних виробничих витратах.

Те саме можна сказати і про витрати на НДДКР та фундаментальні дослідження, які знаходяться за межами традиційної схеми руху капіталу, а в сучасних умовах в багатьох галузях дедалі частіше стають невід'ємною частиною виробничого процесу, що дозволяє підприємствам зберігати та утримувати ринкове положення. Подібна ситуація спостерігається і стосовно відображення у схемі обігу капіталу сукупності інших складових інтелектуального капіталу, які у новій економіці набувають надзвичайної ваги у виробничому процесі. Звідси зміни у схемі руху капіталу зводяться до включення до неї інтелектуального капіталу, які досліджували такі вчені, як Гойло В., Леонтьєв Б., Супрун В. [1; 3; 5]. Сучасний процес виробництва не вкладається у однолінійну схему, а постає як багатолінійне виробництво, яке складається з множини паралельних процесів або виробничих ліній зі складними взаємозв'язками між ними (Рис. 2).

Виробничі лінії 1-п-1 відображають рух складових інтелектуального капіталу, які

формує та використовує у виробничому процесі підприємство. Якщо, наприклад, розглядати лінію 1 як формування та використання нових знань в результаті НДДКР та прикладних досліджень, то Γ_1 – це додаткові гроші, витрачені на купівлю товарів для НДДКР та досліджень; T_1 – товари для НДДКР та досліджень (матеріали, обладнання, інформація тощо); V_1 – виробництво нових знань та інформації про них; T^*_1 – товари, вироблені під час здійснення наукових досліджень, конструкторських та інженерних робіт. Частина їх використовується у власному виробництві, а інша частина може надходити на зовнішній ринок у вигляді товару, причому Γ^*_1 – гроші отримані за неї.

Остання виробнича лінія є класичною схемою виробництва підприємством товарів для ринку (однак у даному випадку її особливістю є наявність складних взаємозв'язків із множиною виробничих ліній, в яких здійснюється формування та використання інтелектуального капіталу): Γ – гроші, витрачені на купівлю товарів для виробництва; T – товари виробничого призначення; P – робоча сила; ZB – засоби виробництва; V – власне виробництво; T^* – вироблений товар; Γ^* – отримані гроші.

Таким чином, в умовах господарської діяльності підприємства результатом формування та використання інтелектуального капіталу є створений інтелектуальний продукт, який має вартісну оцінку, об'єктивований та ідентифікований, утримується підприємством з метою ймовірності одержання прибутку (доданої вартості) [6, 199]. При використанні інтелектуального продукту, створеного на підприємстві, додана вартість складається з частини доданої вартості, яка входить до складу інтелектуального капіталу, одержаного в чистому вигляді, і з ренти доданої вартості, що отримана при реалізації продукції із використанням інте-

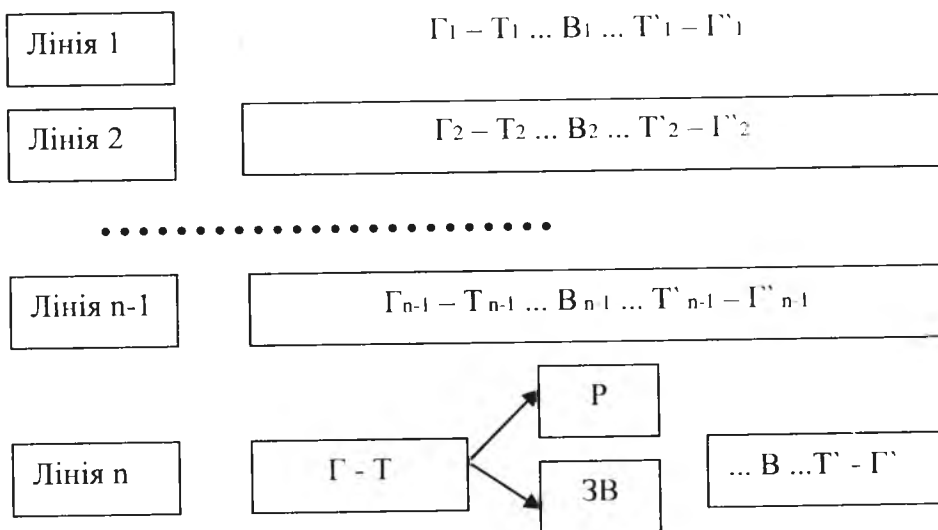

Рис. 2. Схема багатолінійного виробництва

лектуального капіталу на умовах участі вже оновлених або удосконалених засобів і предметів праці, найманої робочої сили.

IV. Висновки та напрями подальшого розвитку досліджень. Таким чином, формування та використання інтелектуального капіталу у виробничій діяльності має свої особливості та є складним, багатолінійним процесом, а суттєвий вплив на нього здійснює сукупність чинників макро-, мезо- та мікро-економічного рівня. Водночас дослідження формування та використання інтелектуального капіталу в економічній науці ще далеко не завершене та потребує здійснення подальших розвідок у цьому напрямку.

1. Гойло В. Интеллектуальный капитал // МЭиМО. – 1998. – № 11. – с. 68–77.

2. Зинов В.Г. Менеджмент инноваций: Кадровое обеспечение. – М.: Дело, 2005. – 496 с.

3. Леонтьев Б. Цена интеллекта. Интеллектуальный капитал в российском бизнесе. – М.: Издательский Центр „Акционер” 2002. – 200 с.

4. Макаров А.М. Измерение интеллектуального капитала организации // Менеджмент. Теория и практика (Ижевск). – 2003. // <http://makarov.udm.ru/ic/>

5. Супрун В.А. Интеллектуальный капитал: Главный фактор конкурентоспособности экономики в XXI веке. – М.: КомКнига, 2006. – 192 с.

6. Україна у вимірі економіки знань / За ред. акад НАН України В.М.Гейця. – К.: „Основа”, 2006. – 592 с.

Formation and employment of the intellectual capital at the various economic activity levels are considered. Aspects, influence factors and the formation and employment process of the company intellectual capital at the industrial activity are studied.

Матковський П.Є.

ФАКТОРИ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ Й ЗАНЕПАДУ ВЛАСНИКА-ГОСПОДАРЯ В СІЛЬСЬКІЙ МІСЦЕВОСТІ

У статті обґрунтовано роль суб'єктивних факторів як важливих інструментів підвищення статусу власника-господаря. Ці чинники аналізуються не тільки як потенціал розвитку соціально-економічного становища особистості, а також сільської території загалом. Розглянуто дві групи факторів: ті, які сприяють утвердженню господаря на селі й такі, що гальмують їхній розвиток.

Ключові слова: сільська територія, власник-господар, соціально-економічні фактори розвитку, приватна власність, аграрний сектор.

I. Вступ. Проблемна ситуація, що склалася в сільській місцевості не є раптовим явищем, а наслідком давніх реформувань і трансформацій. Взяти хоча б до уваги наслідки сталінського режиму знищення найбільш ділової та підприємливої частини селянства, а разом із цим витравлення із свідомості ряду поколінь психології трудівника та власника в одній особі [1, 420].

Незадовго після прийняття Україною незалежності було прийнято курс на утвердження в особі селянина статусу приватного власника та господаря в аграрному секторі економіки. З одного боку це відстоювали

прихильники соціальної справедливості, котрі прагнули повернути силоміць відібрану землю у власність селянам, а з іншого боку – ті можновладці, котрі хотіли скинути значну частину видатків з “плечей” бюджету на витрати приватного господаря. Склалось так, що основною метою сучасної соціальної політики в сільській місцевості слід вважати подолання бідності та формування потужного середнього класу [2, 242]. Концептуальні складові діяльності держави в плані соціально-економічного розвитку сільської території і селянства викладені у працях О. Біттера [2], І. Кириленка [1], В. Юрчишина [3], їх розвиток на регіональному рівні обґрунтовані І. Баланюком [4], М. Вишиванюком [5] та ін. Однак відсутність органів, які б відповідали за результати соціально-економічних перетворень на селі кладе під сумнів подальші дії в поступі урядовців. Це підкріплюється також нехтуванням пропозицій цілого ряду вчених та науковців-аграрників щодо основоположних засад аграрної чи земельної реформ. Тому перед нами постає вимога знайти й обґрунтувати такі фактори розвитку села і селянства, котрі залежать не від держави, а безпосередньо від власника та господаря.